

Исторический институт Белград
Сборник статей, кн. 37
Институт славяноведения Российской академии наук

РОССИЯ/СССР И ГОСУДАРСТВЕННОСТЬ СЕРБИИ/ЮГОСЛАВИИ

Ответственные редакторы
Срджан РУДИЧ, Исторический институт Белград
Константин В. НИКИФОРОВ, Институт славяноведения Российской академии наук

Редактор
Йована БЛАЖИЧ ПЕЙИЧ, Исторический институт Белград

Белград
2018.

Историјски институт
Зборник радова, књ. 37
Институт за славистику Руске академије наука

РУСИЈА/СССР И ДРЖАВНОСТ СРБИЈЕ/ЈУГОСЛАВИЈЕ

Одговорни уредник
Срђан РУДИЋ, Историјски институт Београд
Константин В. НИКИФОРОВ, Институт за славистику Руске академије наука

Уредник
Јована БЛАЖИЋ ПЕЈИЋ, Историјски институт Београд

Београд
2018.

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Јована БЛАЖИЋ ПЕЈИЋ, Историјски институт Београд
др Константин В. НИКИФОРОВ, Институт за славистику Руске академије наука
др Срђан РУДИЋ, Историјски институт Београд
др Александр А. СИЛКИН, Институт за славистику Руске академије наука
др Славенко ТЕРЗИЋ, дописни члан Српске академије наука и уметности
др Андреј Л. ШЕМЈАКИН, Институт за славистику Руске академије наука

РЕДКОЛЛЕГИЈА

Јована БЛАЖИЧ ПЕЈИЧ, Исторически институт Белград
др Константин В. НИКИФОРОВ, Институт славјановедения Росийской академии наук
др Срђан РУДИЧ, Исторически институт Белград
др Александр А. СИЛКИН, Институт славјановедения Росийской академии наук
др Славенко ТЕРЗИЧ, член-корресподент САНУ
др Андреј Л. ШЕМЈАКИН, Институт славјановедения Росийской академии наук

РЕЦЕНЗЕНТИ

Академик Михаило Војводић
др Александар Раствовић
др Анатолиј Аникејејев
др Александар Стикалин

РЕЦЕНЗЕНТЫ

Академик Михайло Войводич
Др. Александр Раствович
Др. Анатолий Анিকেев
Др. Александр Стыкалин

Објављивање овог зборника финансијски је помогло
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Владе Републике Србије

Публикација зборника остварена при финансијској подршци со стороны
Министерства просвещения, науки и технологического развития
Правительства Республики Сербия

*Сенима драгог пријатеља и колеге
Андреја Леонидовича Шемјакина*

САДРЖАЈ

СОДЕРЖАНИЕ

- 11 **Михаил В. БЕЛОВ**
ОСОБЕНОСТ РАНЕ ЕТАПЕ УСПОСТАВЉАЊА
НОВЕ СРПСКЕ ДРЖАВНОСТИ И УЛОГА РУСИЈЕ
Михаил В. БЕЛОВ
СПЕЦИФИКА РАННЕГО ЭТАПА В СТАНОВЛЕНИИ
НОВОЙ СЕРБСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ И РОЛЬ РОССИИ
- 29 **Радомир Ј. ПОПОВИЋ**
КАРАЂОРЂЕВ ПРОТОКОЛ ИЗ 1816–1817. ГОДИНЕ
И ВОЈДОВА АКТИВНОСТ У ПЕТРОГРАДУ
Радомир Ј. ПОПОВИЧ
ПРОТОКОЛ КАРАГЕОРГИЈА 1816–1817 ГГ.
И ДЕЈАТЕЉНОСТ ВОЈДЈА В ПЕТЕРБУРГЕ
- 49 **Константин В. НИКИФОРОВ**
О СРПСКОМ НАЦИОНАЛНОМ ПРОГРАМУ У 19. ВЕКУ
У КОНТЕКСТУ РУСКО-СРПСКИХ ОДНОСА
Константин В. НИКИФОРОВ
О СЕРБСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПРОГРАММЕ У 19. ВЕКЕ
В КОНТЕКСТЕ РУССКО-СЕРБСКИХ ОТНОШЕНИЙ
- 73 **Данко ЛЕОВАЦ**
СРБИЈА И РУСИЈА У ПОЧЕТНОЈ ФАЗИ КРИМСКОГ РАТА (1852–1853)
Данко ЛЕОВАЦ
СЕРБИЈА И РОССИЈА НА НАЧАЛНОМ ЭТАПЕ КРЫМСКОЙ ВОЙНЫ (1852–1853)
- 99 **Јована БЛАЖИЋ ПЕЈИЋ**
РУСИЈА И ПРОСВЕТНО ПИТАЊЕ КОД СРБА (1856–1878)
Јована Блажич Пејич
РОССИЈА И ПРОСВЕТИТЕЛЬНЫЙ ВОПРОС У СЕРБОВ (1856–1878)
- 117 **Момир САМАРЏИЋ**
РУСИЈА И СРПСКА ЖЕЛЕЗНИЦА 1878–1881:
О ПОЛИТИЧКИМ И ПРИВРЕДНИМ АСПЕКТИМА РУСКЕ ПОЛИТИКЕ
ПРЕМА СРБИЈИ ПОСЛЕ БЕРЛИНСКОГ КОНГРЕСА
Момир САМАРЏИЧ
РОССИЈА И СЕРБСКАЈА ЖЕЛЕЗНА ДОРОГА 1878–1881:
О ПОЛИТИЧЕСКИХ И ЭКОНОМИЧЕСКИХ АСПЕКТАХ РУССКОЙ ПОЛИТИКИ
ПО ОТНОШЕНИЮ К СЕРБИИ ПОСЛЕ БЕРЛИНСКОГО КОНГРЕССА

- 147 **Андреј Л. ШЕМЈАКИН**
РУСИЈА, НИКОЛА ПАШИЋ И РЕЖИМ МИЛАНА ОБРЕНОВИЋА
(1883–1889)
Андрей Л. ШЕМЯКИН
РОССИЯ, НИКОЛА ПАШИЧ И РЕЖИМ МИЛАНА ОБРЕНОВИЧА
В 1883-1889 ГГ.
- 163 **Сузана РАЈИЋ**
ВЛАДИМИР ВСЕВОЛОДОВИЧ ЖАДОВСКИ
И ПАВЕЛ БОРИСОВИЧ МАНСУРОВ – АНТИПОДИ
РУСКЕ ДИПЛОМАТСКЕ МИСИЈЕ У СРБИЈИ (1898–1901)
Сузана Райич
ВЛАДИМИР ВСЕВОЛОДОВИЧ ЖАДОВСКИИ И ПАВЕЛ БОРИСОВИЧ
МАНСУРОВ – АНТИПОДЫ РУССКОЙ ДИПЛОМАТИЧЕСКОЙ МИССИИ В
СЕРБИИ (1898–1901)
- 191 **Јарослав В. Вишњаков**
ВОЈНО-ПОЛИТИЧКО РУКОВОДСТВО СРБИЈЕ 1914–1915. ГОДИНЕ
ПРЕМА ОЦЕНАМА РУСКОГ ВОЈНОГ ЗАСТУПНИКА
Јарослав В. Вишняков
ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЕ РУКОВОДСТВО СЕРБИИ 1914-1915 ГГ.
В ОЦЕНКАХ РУССКОГО ВОЕННОГО АГЕНТА
- 213 **Горан МИЛОРАДОВИЋ**
БРОЈНО СТАЊЕ СРПСКЕ ВОЈСКЕ НА СОЛУНСКОМ ФРОНТУ
1916–1918. ГОДИНЕ И ВОЈНО-ПОЛИТИЧКА ПОДРШКА
РУСКЕ ИМПЕРИЈЕ КРАЉЕВИНИ СРБИЈИ
Горан МИЛОРАДОВИЧ
ЧИСЛЕННОСТЬ СЕРБСКОЙ АРМИИ НА СОЛОНИКСКОМ ФРОНТЕ
В 1916–1918. ГГ. И ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ПОДДЕРЖКА
РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ КОРОЛЕВСТВУ СЕРБИЯ
- 255 **Алексеј ТИМОФЕЈЕВ**
„ВЕЛИКА РУСКА РЕВОЛУЦИЈА ДАЛА ЈЕ ВЕЛИКА ЗЛА“:
РАЗОЧАРЕЊЕ СРПСКЕ ЕЛИТЕ У ПРИВРЕМЕНУ ВЛАДУ
И РЕВОЛУЦИОНАРНУ РУСИЈУ У ПРОЛЕЋЕ-ЛЕТО 1917.
Алексей ТИМОФЕЕВ
„ВЕЛИКАЯ РУССКАЯ РЕВОЛЮЦИЯ ПРИНЕСЛА ВЕЛИКИЕ НЕСЧАСТИЯ“:
РАЗОЧАРОВАНИЕ СЕРБСКОЙ ЭЛИТЫ ВО ВРЕМЕННОМ ПРАВИТЕЛЬСТВЕ
И РЕВОЛЦИОННОЙ РОССИИ ВЕСНОЙ – ЛЕТОМ 1917

- 277 **Александар А. СИЛКИН**
ЈУГОСЛОВЕНСКИ СЕКТОР КОМУНИСТИЧКОГ УНИВЕРЗИТЕТА
НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА ЗАПАДА И „ИСКУСТВО РУСКОГ
ПРОЛЕТАРИЈАТА“ 1925–1936. ГОДИНЕ
Александар Силкин
ЈУГОСЛАВСКИ СЕКТОР КОМУНИСТИЧКОГ УНИВЕРЗИТЕТА
НАЦИОНАЛНИХ МЕНЬШИНСТВА ЗАПАДА
И «ОПЫТ РУССКОГО ПРОЛЕТАРИАТА» 1925–1936.
- 299 **Александар ЖИВОТИЋ**
ПОКУШАЈ УСПОСТАВЉАЊА ДИПЛОМАТСКИХ ОДНОСА ИЗМЕЂУ
ЈУГОСЛАВИЈЕ И СОВЈЕТСКОГ САВЕЗА (1923–1927)
Александар ЖИВОТИЧ
ПОПЫТКА УСТАНОВЛЕНИЯ ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ
МЕЖДУ ЮГОСЛАВИЕЙ И СОВЕТСКИМ СОЮЗОМ (1923–1927)
- 323 **Љубодраг ДИМИЋ**
ПОСЛЕДЊИ СУСРЕТ ЛЕОНИДА ИЛЬИЧА БРЕЖЊЕВА
И ЈОСИПА БРОЗА ТИТА (МОСКВА, 16–21. МАЈ 1979. ГОДИНЕ)
Љубодраг ДИМИЧ
ПОСЛЕДНЯЯ ВСТРЕЧА ЛЕОНИДА ИЛЬИЧА БРЕЖНЕВА
С ИОСИПОМ БРОЗОМ ТИТО (МОСКВА, 16 – 21 МАЯ 1979 ГОДА)
- 355 **Јелена Ј. ГУСКОВА**
СРБИЈА – ОД ИДЕЈЕ ЈУГОСЛОВЕНСТВА ДО ИДЕЈЕ СРПСТВА
Елена Гуськова
СЕРБИЯ: ОТ ИДЕИ ЮГОСЛАВИЗМА К ИДЕЕ СЕРБСТВА
- 373 **АУТОРИ/АВТОРЫ**

Сузана РАЈИЋ

ВЛАДИМИР ВСЕВОЛОДОВИЧ ЖАДОВСКИ И ПАВЕЛ БОРИСОВИЧ МАНСУРОВ – АНТИПОДИ РУСКЕ ДИПЛОМАТСКЕ МИСИЈЕ У СРБИЈИ (1898–1901)*

Апстракт: Незадовољна стањем у Србији због повратка краља Миланау јесен 1897, Русија се одлучила да примени методу «моралног бојкота», односно дипломатског штрајка. В. В. Жадовски наименован је за посланика на двору Александра Обреновића у новембру 1897. године, а у Београд је допутовао 28. јуна. Службене односе са српском владом отпочео је крајем јуна 1898, на начин који је влади наговештавао компликације. Серијалом непристојности кршио је све норме дипломатског општења, изазивајући нерасположење српског Двора и владе, све док после осам месеци није опозван, а српско-руски односи су доспели на најнижу тачку општења. За заступника руске амбасаде, у одсутности посланика, наименован је први секретар П. Б. Мансуров и он је на тој дужности остао све до дласка посланика Чарикова 1901. године. Мансуров је одмах нормализовао односе са српским Двором и са владом. Боравак краља Милана у земљи сматрао је штетним по руске интересе на Балкану. Уз помоћ Драге Машин успоставио је блиске везе са краљем Александром. Намера краља и будуће краљице да се ослободе краља Милана у потпуности се поклапала са жељом Русије, те је и подржана суптилним мерама и саветима Мансурова. Предности по Русију су, у извештајима Мансурова, сасвим јасно назначене: будућа би владарка била наклоњена Русији, а као таква имала би велики утицај на краља, повратак краљевог оца у земљу био би трајно онемогућен; неполитички брак са Српкињом вишеструко јепогоднији по Русију од политичког брака са германском принцезом. Тако се руски цар Николај II прихватио кумства чиме је омогућио Србији да не западне у међународну изолацију, имајући у виду да је већ био уговорен брак са германском принцезом.

Кључне речи: Србија, Русија, краљ Александар и краљица Драга Обреновић, посланик В. В. Жадовски, П. Б. Мансуров, руски цар Николај II, дипломатија, српско-руски односи.

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Српска нација – интегративни и дезинтегративни процеси* (Ев. бр. 177014).

* * *

У раду *Два саветовања у Петрограду о наоружању српске војске (1894. и 1896. године)*¹, указали смо на вишегодишње неуспешне покушаје Србије да изведе наоружање уз политичку и финансијску подршку Русије и уз потпору француско-руског савеза који је настао у периоду 1891–1893. Тиме би руско-српско зближење, посебно видљиво од абдикације краља Милана Обреновића 1889. године, било трајно учвршћено, мислило се у Србији. Упркос свему, српско-руски односи су остали оптерећени неповерењем и довели су до тога да је српска војска после шестогодишњих преговора (1890–1896) са Русијом остала ненаоружана. Озбиљни догађаји уочи грчко-турског рата и све јачег заостравања српско-бугарских односа око Македоније (1895/97) тражили су хитно реаговање. Али управо тада, на жалост по српску страну, српско-руски односи су се, не по први пут у 19. веку, нашли на раскршћу – Србија је у активирању Источног питања видела историјску улогу и дужност да истакне и брани своје претензије у Македонији и од Бугара и од Грка и да не дозволи било какве промене у европској Турској у којима она не би суделовала. Русија је пак обнављала своје пријатељство са Бечом, а посета руског царског пара Бечу током августа 1896. године потврдила је да се два царства враћају на пут договорног рада на Балкану. Три царства су, као и много пута раније, усагласила своје ставове у очувању постојећег стања у Источном питању. Када је руски цар у октобру 1896. посетио Париз, две савезнице су потврдиле да неће дозволити било какву промену *statusa quo* на Истоку. Француска је следила руску политику на Балкану, сматрајући је гарантом смиривања и контролисања српских националних тежњи у европским провинцијама Турске.²

Изузетно лоше државне финансије Србије половином деведесетих година 19. века, додатно су отежале политичко стање у земљи, те лоше стање у војсци која је оскудевала у свему. Финансијски разлози, којима је Русија правдала одбијања српских предлога и захтева о наоружању били су тек параван иза којег је скриван стварни мотив политичке природе. Без радикала, као јединој странци у коју је Русија имала поверења, није могао бити постигнут било какав аранжман за кредит и наоружање. Вођа напредњака и председник владе Стојан Новаковић (1895/96) није уживао поверење Русије, а још мање његов министар

¹ *Српски народ на Балканском полуострву од 6. до 20. века* : зборник радова, Ниш 2014, 23–35.

² Види: *Коренные интересы России глазами её государственных деятелей, дипломатов, военных и публицистов*, прир. И. С. Рыбачёнок, Москва 2004.

војни Драгутин Франасовић. Зато су на саветовањима у руском Главном штабу у Петрограду 1894. и 1896. године донете негативне одлуке, чиме је озбиљно урушена одлука краља Александра и владе да спољну политику преоријентишу ка Русији.³

Под утиском негативне одлуке Петрограда о наоружању Србије краљ је променио напредњачку Новаковићеву владу и у јануару 1897. довео претежно радикалску владу на челу са Ђорђем Симићем. Руски војни изасланик барон Таубе наглашавао је од какве је важности да се краљева очекивања и наде у Русију остваре. Он је и ранијих година писао да Русија игра важну, ако не и одлучујућу улогу у судбини маленог краљевства. Вероватност да ће се краљ, у случају да Русија остане нема за потребе његове државе, окренути „на другу страну”, била је велика, истицао је Таубе. Радикали, нови краљеви министри, сматрали су да се њиховим доласком на државну управу неслагања са Русијом могу отклонити и да се још увек може добити сагласност Русије и у питању зајма, и у питању оружја.⁴ Али, није било тако, а ево и зашто.⁵

Крупна дешавања на међународној сцени у јесен 1896. дала су повода српском краљу да поправи односе са Аустроугарском, те се 21. новембра обрео у Бечу, у тродневној незваничној посети. Краљ је закључио да су Русија и Аустроугарска солидарне у погледу Србије и да Русија неће да се замера Аустрији. „Ми морамо гледати другу политику”, закључио је краљ. На примедбе да је боље изабрати Русију, ако се већ мора бирати између две велике силе, краљ је прокоментарисао да се треба „везати у одсудном тренутку” за ону која више користи нуди, а до тада „треба да смо слободни”. Евентуално „наметање” Русији сматрао је недостојним.⁶

Званична Русија је свим балканским престоницама саветовала мир по сваку цену, али док је одбила да помогне Србији у наоружању, помогла је бугарским владикама да заузму важна владичанска места у Македонији. Такође, Русија није подржавала утврђивање интересних сфера између Србије и Бугарске, иако су краљ и Новаковић више пута молили за помоћ у том правцу. Краљ је убеђивао Таубеа да река Вардар може бити граница тих сфера, предочавајући му своју спремност да се

³ Опширније у: С. Рајић, *Два саветовања у Петрограду*, 32–34; иста, *Александар Обреновић. Владар на прелазу векова – сукобљени светови*, Београд 2011, 142–151.

⁴ Российский государственный военно-исторический архив (даље: РГВИА), Ф. 439, оп. 1, д. 21, л. 127–128.

⁵ С. Рајић, *Србија у извештајима барона Таубеа крајем 19. века*, Србија и Русија 1814–1914–2014, Београд 2016, 119–131.

⁶ М. Војводић, *Србија у међународним односима крајем XIX и почетком XX века*, Београд 1988, 100; С. Рајић, *Александар Обреновић*, 189–192.

Срби повуку из долине Струме, а да им се обезбеди простор западно од Вардара. Ни Таубе, ни посланик Розен, али ни министар иностраних дела Лобанов, нису одговорили на краљеву јасну пропозицију. То је један од разлога што размена посета са владарима Црне Горе и Бугарске и одлазак српског краља у румунску и бугарску престоницу током 1896. и 1897. године нису дали резултате.⁷ Измирење бугарског кнеза Фердинанда са Русијом 1896. оставило је видне последице на политику непопустљивости Русије према настојањима Србије да се са суседом на истоку постигне макар утврђивање сфера утицаја, како би се сузбиле бугарске аспирације на целу Македонију.

На сва уверавања краља и његове владе да Србија неће чинити ништа у Македонији док се не консултује са Русијом, шеф дипломатије Муравјов је одговорио да сматра да Србија не би требало да предузима било какав корак у Македонији, јер такав потез „не би имао никаквих практичних резултата“. Краљ је пристао да послуша савет, али под условом да му Русија и друге велике силе потврде да Србија има легитимних права и државних интереса у европским провинцијама Турске и да неће бити оштећена. Муравјов је, међутим, одговорио да Русија, а ни друге државе, не могу да се обавезују на такве захтеве, али да ће се руководити „обзирима хуманости и правичности“. Краљ Александар није могао бити задовољан таквим неодређеним одговором који није нудио ни минимум за заштиту српских интереса. Он, који је више година покушавао да усклади српске националне интересе са руском политиком на Балкану, после разрешења критске кризе крајем 1897. године схватио је да је то тешко изводљиво са радикалском владом, подједнако као и са владама сачињеним из редова других странака.⁸

Почетак 1897. године представљао је природни наставак размена посета двојице царева, које су водиле ка чвршћем повезивању Русије и Хабзбуршке монархије, а самим тим и превазилажењу спорних претензија на Балкану. Њихов споразум у Зимском дворцу маја месеца 1897. године био је судбоносан и за Србију, и за друге балканске народе, јер је предвиђао политички и територијални *status quo* на Балканском полуострву.⁹

Притешњен са свих страна, краљ је сматрао да је главни начин да превазиђе ограничења великих сила био уздизање владарског ауторитета,

⁷ РГВИА, Ф. 846, оп. 5, д. 7, л. 26–27.

⁸ Архив внешней политики Российской империи, (даље: АВПРИ), Политархив, ф. 151, оп. 482, 1897, д. 470, л. 29–30; АС, Ђ. Симић, *Моје друго министровање*, 97–99.

⁹ Споразум је инсистирао на одржавању постојећег стања на Балкану. У случају да то буде немогуће, предвиђен је посебни споразум који се има постићи на утврђеним начелима:

који ће заложити на дугорочном плану ради државне консолидације и јачања војне готовости Србије. Реално процењујући своје искуство и способности, краљ је одлучио да позове свог оца, краља Милана, да се врати у Србију (1897). Са позиције команданта активне војске коју му је син поверио, а после вишегодишњих неуспешних покушаја да се оружје набави уз помоћ Русије у Француској, одлука о набавкама у немачким и француским фабрикама (1898–1900) је донета као једино решење.

Долазак краља Милана и његова нова функција у војсци узнемирили су Русију. Цар је саопштио српском посланику у Петрограду да то може изазвати и унутрашње и спољне компликације. У знак протеста, опозвани су са дужности посланик Извољски и војни агент Таубе и затражена је моментална исплата дуговања државе Србије Русији.¹⁰ Цару Николају II су његови саветници препоручивали непопустљивост према Србији, која се може следити „без посебне опасности“.¹¹ У априлу 1898. било је решено да се Србија игнорише на свим нивоима, јер ће такво држање Русије натерати краља да удаљи оца и да се обрати за савет људима „озбиљнијим од Ђорђевића и просперитетнијим од Ристића“. Министар спољних послова гроф Муравјов је често понављао да услед последњих промена у Србији нема воље да даље помаже српске интересе и да Русија неће ометати српске послове, али их неће ни помагати. „За даље помучите се сами“, била је његова порука. И помоћник Муравјова гроф Ламздорф, рекао је да су Руси „мало окуражени“ да помажу српске аспирације.¹² Ускоро се видело да су сви послови били прилично осакаћени због изостанка руске подршке, посебно на националном пољу.

да се Аустроугарској не спори територија Босне и Херцеговине и Новопазарског санџака, коју она може анектирати; непрецизирано стварање нове државе Албаније, што је требало да буде препрека италијанским претензијама на јадранску обалу, а да остала територија Балкана буде, по нарочитом споразуму, подељена између балканских држава. Мир на Балкану и споразумни рад две силе на том простору узет је као приоритет обе стране. Русија је овим уговором добила одршене руке за своју империјалну политику на Далеком истоку, а Аустроугарска се обезбедила од италијанских аспирација и од српских настојања да се прошири на рачун Турске и тако освоји доминантан положај на полуострву. Уговор објављен у: *Балкански уговорни односи 1876–1996*, т. 1, (1876–1918), прир. М. Стојковић, Београд 1998, 219–220.

¹⁰ Государственный архив Российской Федерации (даље: ГАРФ), ф. 568, оп. 1, д. 59, 2, 6; АС, МИД, ПП, 1898, бр. 177, И–24; Русија је захтевала моменталну исплату у износу од 5,5 милиона које јој је Србија дуговала на име камата на раније подигнуте зајмове.

¹¹ Д. М. Ковачевић, *Србија и Русија 1889–1903*, у рукопису.

¹² Архив Србије (даље: АС), Посланство у Цариграду, ф. 90, ПП, бр. 276, В. Ђорђевић – С. Новаковићу, 1/13. фебруар 1898. и пов. бр. 284, 3/15. фебруар 1898; Душко Ковачевић, *нав. дело*. Руски цар Никола потврдио је као главни принцип руске политике на Балкану *немешање*.

Прва половина 1898. године протекла је у општој обамрлости када су у питању односи Србије и Русије. У Београду је настала забуна јер је постало извесно да се, због оца, Русија удаљава од краља. Гроф Ламздорф, међутим, није хтео да се Србија скроз удаљи од Русије и зато је препоручио цару да се ствари не пожуреју. Председник српске владе Владан Ђорђевић је био упоран: „Русија се скандалозно понаша... али правим ја њој љубезно лице тако да је цар ономад поручио Савушки да он нимало није променио своја осећања према Србији“.¹³ Крајем маја месеца 1898, у Београд је дошла једна руска депутација из Одесе коју је предводио директор црноморског паробродског друштва Кочетов, са задатком да своме друштву обезбеди испоруку руског петролеја Управи српских монопола. Руску светковину на пароброду походили су краљ и сви министри, па и краљ Милан који је напио здравицу Русији и руској војсци. На гозби у двору био је присутан и краљ Милан, а поред њега и познати српски русофили, Алимпије Васиљевић, Панта Срећковић и Раша Милошевић. Цео персонал руског посланства био је ту и целу ноћ се клицало и наздрављало српском краљу и руском цару и на сав глас се певало «Въ низъ по Матушке по Волге», «За рекой подъ Горой» и «Ей ухнемъ».¹⁴ За мање од месец дана, Русија је одустала од дипломатског штрајка и у Београд послала свог дипломатског представника.

* * *

У новембру 1897. године Русија је наименовала В. В. Жадовског за посланика на двору Александра Обреновића. Незадовољна стањем у Србији због повратка краља Милана, одлучила је да примени методу „моралног бојкота“, односно дипломатског штрајка, те је Жадовски у Београд допутовао тек 28. јуна 1898. Жадовског није био глас вичног и успешног дипломате, а службовао је још у Лисабону, Цариграду, на Крфу. Свуда је имао неприлика због свог необузданог држања.¹⁵

Када је добио писмо о његовом приспећу, Ђорђевић је, противно свим обичајима, одмах отишао да га посети и пожели му добродошлицу. Краљ

¹³ АС, Лични фонд Стојана Новаковића (даље: С.Н), бр. 1579; АС, В.Ђ, бр. 360.

¹⁴ В. Ђорђевић, *Крај једне династије*, 1, Београд 1905, 464–468; Павле Паја Михаиловић, *Дневници*, приредила Ј. Милановић, Београд 2010, 297–298.

¹⁵ Архив Српске академије наука и уметности (даље: АСАНУ), Заоставштина Д. Страњаковића, бр. 14556/374. Грчки краљ Ђорђе је такође имао непријатних искустава са Жадовским из времена када је био конзул у Крфу и зато га је окарактерисао као врло незгодног човека који је свуда где је радио изазивао невоље.

је, после само три дана од доласка, примио Жадовског у аудијенцију, а после четири дана приређен је свечани ручак у двору у његову част. Посланик је од самог почетка наступио агресивно и изазивачки. Српском краљу и његовом првом министру, без икаквог повода, после ручка је саопштио да Србија нема шта да тражи у Солуну, јер ће Солун припасти Грчкој или Бугарској, него да се на време окрене ка Јадранском мору. Једну нетактичност, следила је друга. Жадовски се није упростојио да се у аудијенцији представи краљу Милану, већ је, пет минута пре почетка ручка, замолио маршала двора га представи краљу оцу, као да се радио каквом вишем чиновнику, а не о члану владарског дома. Била је то велика увреда за српски двор. Сви генерали и виши официри, предвођени краљем Миланом као командантом активне војске, нису хтели да присуствују свечаном ручку.

Тиме је Жадовски недвосмислено показао непријатељско држање према краљевом оцу, команданту Активне војске. Када је први пут службено посетио Владана Ђорђевића, напао је српску владу да је тражила обнављање војничке конвенције са Аустроугарском, што је председник владе одлучно демантовао. Жадовски је продужио са инсинуацијама да у Србији постоје два краља, и да други подрива ауторитет правом. Оспоривши ову изјаву, Ђорђевић је подвукао да у Србији постоји један једини краљ – Александар I, и да је његов отац само највернији генерал краљев и, као командант активне војске, потчињен је врховном команданту, своме сину. Разговор је тонуо у све непријатније нападе Жадовског, који је осудио Ђорђевића зато што је пристао да се краљ Милан врати у Србију, кад зна како је он «записан» у Русији. Од осуда, Жадовски је прешао на претњу да ће због тога Србија остати кратких рукава кад дође време «за дељење колача», а оно није далеко. Затим је пренео поруку руског цара, која гласи: «Са Србијом се не може ништа учинити. Њих треба оставити њиховој судбини. Бог с њима!» Познавајући напраситу нарав Жадовског, Ђорђевић га је упитао да ли је овлашћен од руске владе за оно што је рекао. Ту се посланик мало примирио, признавши да је цара видео последњи пут у јануару, и да га је наредба из Петрограда да се хитно појави у Београд и прими дужност доста изненадила.¹⁶

Конкретан задатак Жадовског, по налогу руског правитељства, био је да покуша да примири српско-руске односе кроз нормализацију у

¹⁶ АС, Посланство у Цариграду, ф. 84, рапорт Владана Ђорђевића краљу Александру од 13/25. јуна 1898.

комуникацији са краљевим оцем. Заправо, Русију је веома занимало наоружање Србије и спрема војске којој се Милан потпуно посветио, те је желела да има поуздане информације са места догађаја. Истовремено је настојала да на све начине, позивајући се на своје савезничке односе са Француском, онемогући Србији куповину наоружања у тој земљи. Пошто ни Лендербанка није добро стајала, изгледало је да ни краљ Милан не може да учини ништа да помогне српској војсци која је била у очајно лошем стању. Страхови да ће мупритећи у помоћ Немачка и Аустрија убрзали су долазак Жадовског у Београд.

Нетактични Жадовски је одмахпоказао да није човек за поверени му задатак. Понашао се надмено и ван важећег дипломатског протокола. Тиме је вређао земљу домаћина, владу и краља на чијем је двору акредитован. Краљ Александар је покушао да изглади ствари и на свечаној вечери участ доласка Жадовског напио је здравицу императору Русије, а према новопридошлом дипломати опходио се са особитом пажњом. Пошто се Жадовски уписао у књигу краљевог оца, али није тражио аудијенцију да му се представи, он надлежнима није помињао непријатну сцену из двора, већ је просто констатовао да жали што је краља Милана „ненамерно увредио“ и да ће се убудуће понашати у складу са својим положајем и ауторитетом.¹⁷ Али, није било тако.

Жадовски је наставио да делује методама којима је српско-руске односе водио ка дефинитивном кидању. Врхунац дрскости испољио је приликом поласка краља Александра у Ниш, где се одржавала Народна скупштина. Цео дипломатски кор испратио је краља на станици, осим руског посланика. На то је Владан Ђорђевић уложио протест код руског министра иностраних дела, тражећи да се изјасни о томе да ли се њен посланик понаша по заповести из Петрограда, или је његово држање самовласно. Руски колега се извинио за нетактично понашање свог потчињеног, казнио га укором, а руски цар је изразио своје најбоље расположење према краљу Србије.¹⁸

Жадовски је наставио да пише дипломатске извештаје цару и шефу као какав ангажовани новинар. Његови извештаји су личили више на политички обојене чланке и памфлете, него на обаештења и анализе од стране стручног лица. Од јула до децембра месеца 1898. Жадовски је послао у Петроград бројне странице испуњене најгорим и најпогрднијимизразима о „нервно лабилном“ краљу Александру, о

¹⁷ АВПРИ, Политархив, ф. 151, оп. 482, д. 482, лл. 308–312.

¹⁸ Исто, пов. бр. 1422, 16/28. јун 1898, 27. јун/9. јул 1898; АС, В. Ђ, бр. 27, «Драга Машин и Жадовски».

„слепом Милановом послушнику“ Владану Ђорђевићу, о „јадним“ и „жалосним“ сељацима који су слепо оружје владе и гласају за све њене предлоге. А тек о краљевом оцу Милану из пера Жадовског је текао сами чемер. О круцијалним војним реформама које је Милан спороводио у војсци, која је страдала и стагнирала од његовеабдикације 1889, Жадовски се изражавао са највећим осудама као о послушном оруђу Милана уз помоћ којег, малте не, отац држи под сталном присмотром свог слабодушног сина!¹⁹ Серијал непристојности од стране Жадовског се наставио. После првог службеног састанка, Жадовски више није нашао за сходно да посети српског председника владе. Тако су и лични и службени односи између њих сасвим престали. Када је октобра месеца био у Бечу, Ђорђевић је посетио тамошњу руску амбасаду, и молио је да подејствује да се њихов посланик у Србији коректније понаша.

Велике успехе владе на скупштини у Нишу 1898, на којој су усвојени многи важни закони²⁰ из области финансија и привреде, Жадовски је приказивао као просту пародију слободе народног представништва, јер је скуп поробљених и наивних сељака гласао за „квазипатриотизам“. Преносио је гласине како скупштинари гласају под присмотром полиције.²¹

Узимајући за главни извор информација Николу Пашића, са којим се често састајао, Жадовски је надлежнима у Петрограду јављао неистините и фантастичне вести о томе како се зна да ће султан уступити аустријском цару врховна права над Босном и Херцеговином, а да се са тиме Милан Обреновић сложио, и чак се обавезо да ће уздржати Србију од протеста. На то је калемии алармантне информације да ће Милан, ако Русија не спречи зајам Србије у Паризу, све „проћердати“ на оружје и на личне прохтеве. Када је зајам у Паризу успешно ометен од стране Петрограда, Жадовски је клицао од радости како је „Србија спасена“.²² Руски посланик је са великим задовољством пратио и извештавао како се влада Владана Ђорђевића мучи да пронађе повољан зајам који јој је био неопхдан ради даљег извођења реформи. Прорицао је црне дане ако Милан не напусти Србију и ако се „презрени и недостојни“ Владан Ђорђевић и даље одржи на челу владе. Он је Ђорђевићеву владу називао „Милановом“, са јасном намером да изобличи стварно стање и преувелича опасност у земљи која прети од ауторитета и угледа краљевог

¹⁹ АВПРИ, Политархив, ф. 151, оп. 482, д. 482, лл. 312–320, 326–336, 342–344, 347–350.

²⁰ С. Рајић, *Владан Ђорђевић. Биографија поузданог обреновићевца*, Београд 2007, 201–202.

²¹ АВПРИ, Политархив, ф. 151, оп. 482, д. 482, лл. 351–353, 432–433.

²² Исто, лл. 366–375.

оца. Јављао је да у земљи влада велико незадовољство према владајућој династији, како је српски народ жртва Обреновића и да „ропта“ под њиховом влашћу. Предвиђао је „крваве мере“ власти и терор над народом зарад одржања владара из династије Обреновића на престолу. Срдачан дочек приликом повратка краља Александра и његовог оца у престоницу, а после вишемесечног одсуствовања због скупштинских послова у Нишу, зачудио је посланика. Многобројна војска, влада, чиновници, чланови Архијерејског сабора и скупштинари који су изашли на сусрет краљу, довели су Жадовског у позицију да је морао сам себе да демантује, јер је надлежне месецима уназад извештавао о томе како су дани династији одбројани.²³

Као додатна мера притиска на Србију од владе је затражено да подхитно Русији исплати 5,5 милиона, које јој дугује на име камата на зајмове које је закључила 1867, 1876. и 1890. године. Тај потез је објашњен као мера предострожности зарад очувања мира на Балкану, јер се Србија бави наоружањем своје војске, чему се Русија оштро противи. Нотом од 27. јануара 1899. Ђорђевић је известио Жадовског да ће Русији преко Будимпештанске банке бити исплаћена цела тражена свота, као доказ да српска влада одговорно извршава своје уговорне обавезе. То је изазвало нови талас осуда од стране Жадовског јер је бечка Унион банка дала Србији краткотрајну позајмицу од десет милиона франака. Неконтролисани напади од стране Жадовског почели су да иду и ка „непријатељској нам влади“, односно кабинету у Бечу. То је могло да доведе Русију у стање непријатности према Аустроугарској, са којом се обавезала на заједнички рад, а у корист очувања статуса квона Балкану. Оптужујући Монархију да ради противно заједничком договору са Русијом, Жадовски није коментарисао што Русија поклања оружје и наоружава Црну Гору и Бугарску, док у исто време, током последње деценије 19. века, Србији не жели да помогне у наоружању ни под условима да Србија ту услугу плати.²⁴

Иако је износ зајма био мизеран, узет после много натезања са повериоцима због преке потребе да би се избегло државно банкротство, Ђорђевић је морао уверити Русију да је то доиста тако и да никакви савези и обавезе не стоје иза свега. Српски посланик је из Русије јављао да, после свега, није у стању да обеснажи рапорте Жадовског, нити да по Ђорђевићевим инструкцијама убеди Русе у добронамерна и пријатељска

²³ Исто, лл. 441–443, 469–472; исто, оп. 482, д, 485, лл. 13–16, 57–58.

²⁴ АВПРИ, Политархив, ф. 151, оп. 482, д. 485, лл. 49–52, 107, 124–126.

осећања Србије. Муравјов му је хладно рекао: «Тражим дела, а не празне речи».²⁵

Жадовски је после осам месеци боравка у Београду морао да напусти то место, јер је положај у Београду заступао грубим и за руског дипломату „недостојним средствима“.²⁶ Дошло је до инцидента од стране посланика, који његова влада више није могла правдати. Спремала се прослава државног празника, Дана прогласа Краљевине, 6. марта 1899. Командант активне војске је уочи тог догађаја најављиво да ће ићи у инспекцију војске и да церемонији неће присуствовати како би на пријем дошао Жадовски са целим персоналом посланства. На неколико дана пре свечаности, Жадовски је отишао на забаву коју је приредила Радикална странка, чак је дао и новчани прилог. На двору су такав гест руског посланика схватили као велику увреду те су Жадовског избрисали са списка званица. Жадовски је свој потез правдао тиме да је бранио интересе Русије од Аустроугарске и њене продужене руке краља Милана. По налогу свог министра, ипак је морао моментално да напусти Београд и више се у српску престоницу није враћао.²⁷ У светској штампи то се тумачило као прекид дипломатских односа, а целом догађају придавао се много већи значај него што је он имао. Ђорђевић је одмах демантовао такве вести и изразио најдубље уверење да ће се, напротив, односи са Русијом поправити одласком Жадовског, јер неће бити оног, који својим извештајима царском двору ствара лажну представу, штетну по обе владе и по односе две словенске православне државе. То се убрзо и обистинило.

За заступника руске амбасаде, у одсутности посланика, наименован је први секретар Мансуров, онај исти Мансуров са којим је Ђорђевић врло лепо сарађивао у Цариграду. Ђорђевић је мало одахнуо када је и краљ, на гала ручку 6. марта 1899, године посебно љубазно разговарао са Мансуровим. Мансуров је одмах нормализовао своје односе са шефом српске владе. На првом службеном састанку, обојица су изразили спремност да у својим положајима продуже пријатељске односе које су кроз три и по године обострано гајили као дипломате у Турској.²⁸

²⁵ АС, В. Ј. Марамбо, ф. 78, С. Грујић – В. Ђорђевићу, Петроград, 18/30. јануар 1899.

²⁶ ГАРФ, Лични фонд В. Ламздорфа, ф. 568, оп. 1, д. 60, л. 21.

²⁷ АВПРИ, Политархив, ф. 151, оп. 482, д. 485, лл. 122–124.

²⁸ АС, Посланство у Цариграду, ф. 84, пов. бр. 768, 5. март 1899; АС, В. Ј. Марамбо, ф. 78, С. Грујић – В. Ђорђевићу, 25. фебруар/9. март 1899. Грујић је извештавао да је Муравјов јако незадовољан понашањем српске владе и краља у последњим догађајима и да због њих неће бити у стању да било шта више учини за Србију; В. Ђорђевић, *Крај једне династије*, 2, Београд 1905, 20, 185, 281.

Муравјов се потрудио да изглади неспоразум и да се понаша у складу са управо прокламованим главним задатком Русије, очувањем добрих односа са балканским државама. У Србији су то једва дочекали јер је Аустроугарска стално демонстрирала своју сагласност са Русијом. Чак се и краљ Милан почео приближавати Мансурову, представљајући му како види борбу балканских држава за сфере утицаја у европској Турској, са позиција Русије. Муравјов је мало по мало, попуштао, те су се у Србији понадали помоћи Русије у спорним питањима са Турском.²⁹ До конкретне помоћи ипак није дошло.³⁰

* * *

Павле Борисович Мансуров, био је син угледног руског државника, сенатора и државног секретара Бориса Мансурова. Павле Мансуров (1860–1932) је био близак људима из „Кружка москвичей“, Самарину, Хомјакову, Степанову и др. Због високих позиција оца, на царском двору је добро стајао. У једном од првих извештаја, Мансуров је писао: „Могу вам рећи да сва земља стоји у ишчекивању како ће се установити односи између царске владе и двора српског, у коме пребива и краљ Милан.“ Мансуров је даље јављао да је краљ Александар спреман на успостављање бољих односа са Русијом. Он је констатовао да је разлаз између Србије и Русије неизбежан ако се из Петрограда настави са притисцима на Србију. Констатовао је и то да су антидинастичка стремљења у Радикалној странци све јача. Љубазност и предусретљивост краља Александра, те краља Милана према Мансурову изазвали су свакојаке коментаре у полтичким круговима у Београду. Мансуров је констатовао да се могу чути «горке примедбе» радикала на готовост Русије да се мири са краљем Миланом.³¹

Међутим, спољне видове релаксације српско-руских односа пратиле су многе кључне дилеме о којима је Мансуров отворено писао министру Муравјову. Једна од њих је и та да у Србији преовладава мишљење да је

²⁹ Д. Ковачевић, *нав. дело*; АС, МИД, ПО, 1899, А 21, ф. 1, д. 6, 7.

³⁰ Вршиоца дужности Фирмилијана требало је поставити у Скопљу за митрополита, а потписник и гарант договора са Патријаршијом била је Русија, односно њен представник у Цариграду. Међутим, Русија је због промене владе у Србији одрекла сваку помоћ у том за Србију најважнијем националном питању.

³¹ АВПРИ, Политархив, ф. 151, оп. 482, д. 485, 1899. год, л. 131–132, 153–156, 159–162; АС, Министарство иностраних дела, Политичко одељење (даље: МИД, ПО), 1899, А 21, ф. 1, д. 6, 7.

Милан аустроугарско оруђе. На основу тог става, који радикали распростиру свим средствима, они очекују од Русије да отера Милана из Србије и говоре као је више немогуће имати било шта са династијом Обреновић. Мансуров пише да не зна на шта је та странка спремна, али је евидентно да њени крајњи елементи гурају странку супротно од легалне борбе, а има назнака да се завера против Двора већ кује. Али, Милана се сви боје, јер он има уз себе војску и опозиција, коју он тенденциозно назива „народом“, не сме било шта да покуша. Са тенденцијом да покаже како се систем у Србији заснива на сили, јер уз двор не стоје еминентне партијске личности, Мансуров суптило сугерише Петрограду да радикали сматрају да легалан вид борбе није могућ.³²

Међутим, проницљиви Мансуров прагматично гледа на унутрашње партијске распре у Србији. Он констатује чињеницу да радикали жале што Русија није одрекла актуелној власти сваку помоћ јер би онда и Милан заувек напустио земљу. С друге стране, он као заступник руских интереса са великом пажњом проматра како се стварају све већи заплети на Балкану и како се краљ, влада и војска у Србије држе према њима. Миланов експозе о спољној политици Србије, с освртом на Турску, Бугарску и Македонско питање, ишао је у прилог руској балканској политици. Србија је била спремна да стрпљиво чека тренутак, не кријући да жели део Македоније, односно да са балканским суседима, у датом тренутку, подели Македонију. По краљу Милану, та подела не би била по етнографском принципу, јер би се тако створили непремостиви проблеми и сукоби између балканских држава. Подела би морала да буде политички одржива и окосницу саме деобе чинио би српско-бугарски договор. На ове речи изречене Мансурову, дипломата је известио свог министра: „Немам разлога не веровати у Миланове речи... ова Миланова изјава доводи у питање опште уверење о њему као оруђу аустроугарске политике“.³³ Баш у марту и априлу 1899. интензивирани су насиља Албанаца над Србима услед општег расула и хаоса у Косовском вилајету. Бегунци су нагрнули на српску границу, руски вицеkonzул из Призрена слао је алармантне вести о нестанку Срба из тог града током последњих десетак година. Опозиција је тражила од владе хитне мере у корист српског живља у Косовском вилајету, док краљева влада ради на смиривању ситуације и држи се стриктно дипломатских средстава. У том тренутку, Русији је више одговарала смиреност Ђорђевићеве владе, него

³² АВПРИ, Политархив, ф. 151, оп. 482, д. 485, 1899. год, лл. 169–176.

³³ АВПРИ, Политархив, ф. 151, оп. 482, д. 485, 1899. год, лл. 184–188.

опозиција са својим запаљивим говорима. Зато је Мансуров мудро закључио да руска политика не може само да има у виду која су лица у којој балканској држави на власти, већ да мора да ради зарад заштите хришћана, па иако ће се и та лица тиме окористити. Другим речима, предлагао је да Петроград подржи Ђорђевићеву мирољубиву владу. Краљ Александар је без увијања рекао Мансурову да не верује да би апел Србије великим силама да се заустави терор и прогон Срба са територије Османског царства, уродио плодом. Зато је и повукао предлог да *Плаву књигу* о арбанашким злочинима над Србима представи Хашкој конференцији.³⁴

Сукоб Србије са аустроугарским паробродским друштвом крајем априла побудили су краља и владу да грађење стратешки важне тимочке линије (веза са Румунијом, а преко ње са Русијом) понуде руским капиталистима. О томе је краљ лично говори Мансурову. „Руско посланство, у последње време, веома је поштовано од стране Двора и владе“, пише Мансуров у извештају из Београда од 8. маја 1899. Са друге стране, на истом месту се опет констатује да добри односи руског посланства са Двором неповољно утичу на однос опозиције према Русији. Зато је Мансуров предлагао својој влади да се и њој повери велика пажња како би се развијали међусобно поверење и симпатије између Русије и радикала.³⁵

Радикали нису хтели да прихвате да губе најјачег савезника у борби против Милана, а то је Русија. Владин успех да придобије уз себе угледног радикала Михаила Вујића, до чега је дошло у мају 1899. као вид освежења владиних редова и истицање њеног надстраначког карактера, поразио је радикале који су се надали скором паду владе и Милановом одласку из земље. Видећи да Русија може да изгуби подршку радикала, за које је још од 1896. констатовано да су најсигурнији ослонац Русије у Србији, Мансуров је надлежнима почео сугерисати другачије видове рада, али уз ослонац на двор и краља Александра. Водио је исцрпне разговоре са краљем Александром о томе шта чинити са „озбиљним људима“ и „искреним патриотима“ који су против владајућег стања у земљи. Краљ је тврдио да су незадовољни само „партијски штабови“ и када најважнији од њих увиде да он има подршку народа он ће све те патриоте укључити у државне послове. Вујића је узимао као пример таквог система рада. Мансуров је проценио да би Миланов одлазак био

³⁴ Исто, лл. 200–207.

³⁵ Исто, лл. 276–279, 289–294 .

довољан да задовољи радикале и има назнака да је о томе говорио са истакнутим радикалским прваком умереног крила, Костом Таушановићем. Као незванични медијатор он је констатовао да су радикали у свој програм унели захтев да се краљ Милан „повуче из послова“. То што више нису захтевали да краљев отац напусти земљу могло би се сматрати компромисом који је Мансуров постигао са умереним радикалима. Руско правитељство се са великим похвалама изражавало о учинку Мансурова на нормализацији српско-руских односа, а министров помоћник гроф Ламздорф предложио је да се Мансуров одликује Орденом Св. Ане II степена. „У успостављању мојих односа са Двором није било никаквих проблема“, писао је Мансуров, јер Двор жели успоставити блиске односе са руским посланством и хоће да то буде јавно и очигледно. Али, он не пропушта да у сваком извештају стави акценат да се ново стање у српско-руским односима тумачи као учвршћивање Милановог положаја. Сва његова настојања да у јавности оповргне такво мишљење, остала су без резултата, јер се из Двора на све начине подстиче тај утисак. Када је рекао Владану Ђорђевићу да није ту да му смета, већ да жели да заједно доведу ствари у стање које ће одговарати обема странама, криза у српско-руским односима сматрала се превазиђеном. Зато су личности које су најискреније одане Русији почеле да страхују да Русија гледа на Србију као на предмет којим се у датом тренутку може послужити, „као што је некада Босна послужила ослобођењу Бугарске“.³⁶

Како је у исто време, у пролеће 1899. дошло до узнемирења духова у Босни и Херцеговини који су довели до побуне српског народа против православне јерархије, то је Мансуров свео прост рачун – српска влада је уздржана према догађајима на западу, што значи да и даље води проаустријску политику; са друге стране, њена усредсређеност на Стару Србију и Македонију као и на договор са Бугарском око поделе Македоније директно је уперен против руских савета и њених интереса на Балкану, што се види и кроз лоше србијанско-црногорске односе. Закључак је прост: док је Милан «главни руководилац и покретач државног живота Србије» у земљи, тешко је поверовати у уверавања краља Александра да он лично држи власт и да је веза народа са домом Обреновића неопходна зарад јачања Србије.³⁷

У јуну 1899. дошло је до озбиљних немира на граници са Турском. Србија је послала војску на границу. Пошто се све то дешавало у време

³⁶ Исто, лл. 304–308, 310–311, 314–318.

³⁷ Исто, лл. 337–341.

Хашке конференције о разоружању коју је Русија иницирала, овај иступ српске владе тумачен је као исцениран од стране српске владе, заправо од краља Милана. Иако су преговори са турским официрима уродили плодом, у више наврата краљева порука цару није стигла на праву адресу, због солидарности српског посланика у Петрограду Саве Грујића са партијским истомишљеницима радикалима. „Влада прави међународни инцидент у којем показује своју бојеву готовост и значај своје војне организације“, пише Мансуров. Русија се почела осећати као талац српске ратне готовости, а за све је окривљен краљ Милан. Мислило се да неће бити мира на Истоку док је он у земљи. Очи целе Европе биле су упрте на српско-турску границу почетком јула 1899. Милан је то знао, није хтео да удовољава ни Русији, ни АустроУгарској већ да их стави пред свршени чин. Српску владу умирило је уверавање аустроугарске да ће добити задовољење од Турске, док заједнички аустро-руски демарши, нити у Београду, нити у Цариграду, нису давали резултате.³⁸

Усред тих збивања, на Ивањдан 6. јула 1899, у центру Београда испред уласка на Калемегдан, пуцано је на краља Милана из ватреног оружја. Атентат на краља Милана и хапшење радикала, које је уследило, стрмоглаво су откоптрљали Сизифову стену низбрдо и српско-руске односе вратили на ниво с почетка 1898. године. Мансуров, отправник послова, представљао је свом министру иследни и судски процес на врло драматичан начин.³⁹ После осуде коју је београдски суд изрекао похапшеним радикалима, Мансуров је напустио Београд и вратио се тек у децембру. Сава Грујић је одмах уклоњен са места српског посланика у Петрограду. Љубомир Христић, војни аташе, вршио је дужност отправника послова.⁴⁰

Када је преки суд изрекао пресуде ухапшенима за атентат на краља Милана, Русија је изнова наваљивала на Аустроугарску да се осуђени радикали помилују. Голуховски је опомену надлежне у Петрограду на споразум из марта 1897, и на *status quo* који је том приликом прокламован.

Постоји још једна битна ствар, везана за атентат и руско-српске односе и односи се на резултате истраге у Букурешту, Темишвару, Пешти и Женеви. Русија је, одмах после Ивањдана упутила опомену и претњу Србији да се ни у ком случају не меша, и не увлачи званичну Русију као

³⁸ Исто, лл. 351–357, 364–370, 373–380, 408–412, 419–420.

³⁹ Акта Министарства иностраних дела Русије, извештаји Мансурова – Муравјову, бр. докумената 275–288, 294, 295, у: *Прогони политичких противника у режиму Александра Обреновића, 1893–1903*, прир. А. Раденић, Београд 1973, 752–767, 780–783.

⁴⁰ В. Ђорђевић, *Крај једне династије*, 3, Београд 1906, 232; АС, В. Ђ, бр. 313.

саучесника. „Изроди ли се из овог што веће, имајте на уму да ће по Србију бити и судбоносније“, рекао је Ламздорф српском отправнику послова. Против Русије се ништа није смело зуцнути у оптужници „због виших државних разлога“, иако је истрагом утврђена умешаност Грабова, начелника руске тајне полиције за Балкан, са седиштем у Букурешту.⁴¹

У инструкцијама отправнику послова у Петрограду, председник српске владе је писао: „Претње се не бојимо... а за боравак краља Милана у Србији не треба нам ничији пристанак, јер је то наша унутрашња ствар.“ Владан Ђорђевић је пристајао на успостављање коректних односа са Русијом, „као и према свима другим страним државама, али ни њој, нити икојој другој *не дамо* да се меша у наше унутрашње ствари“.⁴² Званична руска политика опет је истакла заставу немешања у унутрашње ствари, под условом да се поступа умерено и промишљено. У ствари, изнова је допустила словенофилским листовима да пишу најружније ствари о краљу Милану, и непрестано је понављала да не жели немире на Балкану. После пресуде преког суда и ослобађања Пашића, почетком октобра месеца, Русија је понудила споразум: да пошаље ваљаног дипломату и да утиче на штампу да не пише недолучно о влади и краљу. Ламздорф није помињао остатак дуга, чије је враћање две недеље раније енергично захтевао.⁴³

Први корак „привлачења“ Русији, после атентата, учинио је Ђорђевић када је поново послао на Цетиње дипломатског заступника, по жељи Русије. Ђорђевић је послао у Петроград и друге важне поруке: да је Србија спремна да изађе у сусрет свим догађајима, да је свесна својих права и да та права брани; али, да ће јој бити много лакше ако може да рачуна на правдољубивост Русије и на благовољење и наклоност руског императора, с једне стране, а са друге на организовану и увежбану војску, наоружану модерним пушкама и артиљеријом, под командом краља Милана. Порука је била јасна: Србија хоће са Русијом и под њен скут, али да нема говора о протеривању краља оца из земље. Муравјов је на ове

⁴¹ АВПРИ, Политархив, ф. 151, оп. 482, д. 485, 1899. год, лл. 591–598, 643–649; АС, В. Ј. Марамбо, ф. 78, Љ. Христић – В. Ђорђевићу, Петроград, 26. јун/8. јул 1899; О умешаности Грабова у организовање атентата види: С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, 2, Београд 1990, 106–109.

⁴² В. Ђорђевић – Љ. Христићу, Београд, 12/24. октобар 1899, у: *Крај једне династије*, 3, 95–97; АС, МИД, ПО, 1899, А 23, ф. 2, д. 2; *Прогони политичких противника у режиму Александра Обреновића, 1893–1903*, бр. документа 315, 317, 81–82.

⁴³ АС, МИД, ПО, 1899, А 23, ф. 2, д. 5; *Руски извори о Србији*, књ. 1, *Годишњи извештаји Министарства иностраних дела Руске империје о Србији и Босни и Херцеговини (1878–1903)*, Нови Сад 1996, прир. Љ. В. Кузмичева и Д. М. Ковачевић, 135–142.

речи поскочио и питао отправника како Русија може да буде сигурна да су односи Србије према Црној Гори искрени, док српском војском управља краљ Милан, али је истовремено додао да будућност Српства зависи од заједништва шумадијских и ловћенских Срба. Муравјов је покушао да заобилазним путем сугерише како Србија треба да жртвује краља Милана зарад Српства, али је отправник, по упутствима свог шефа, то одлучно одбио, изјавивши да Србија ни за чију љубав не може да жртвује Милана Обреновића, „без кога је војска ко птица без крила“. Отправник је известио Ђорђевића да је успешно обавио његово наређење и да сматра да је питање краља Милана дефинитивно скинуто с дневног реда између две земље. На крају ове аудијенције, Муравјов је признао да је у српској војсци учињен гигантски корак захваљујући краљу Милану, и стога, нико нема разлога да буде незадовољан његовим боравком у Србији.⁴⁴

После овог „поравњања“, руски амбасадор у Цариграду Зиновјев учинио је озбиљан корак да се Фирмилијан дефинитивно утврди као митрополит Скопљанске митрополије, а исти корак је подржао и црногорски посланик Бакић. „Каква промена код Зиновјева?“ констатовао је са чуђењем српски посланик Стојан Новаковић из Цариграда.⁴⁵

* * *

Када су почетком 1900. интензивирани преговори о краљевој женидби, интеллигентни Мансуров је одмах схватио да тај чин може послужити као најделотворнији начин да се двадесетчетворогодишњи Александар Обреновић отргне заувек од очевог утицаја. Испрва се Мансуров није мешао у то питање, шта више клонио се разговора на ту тему. Убрзо су се околности промениле тиме што краљ није желео да ожени германску принцезу као што му је отац налагао, већ је одлучио да на краљевски трон уздигне жену коју је волео, Драгу Машин. Мансуров је постао главни краљев посредник са царским двором у реализацији ове брачне везе.

Интересовање Немачке за женидбу краља Александра Обреновића 1900. године убрзало је не само краљеву иницијативу да се ожени бившом дворском госпођом своје мајке Драгом Машин, већ и иницијативу Русије да предупреди последице краљеве женидбе немачком принцезом. Та

⁴⁴ АС, В. Ј. Марамбо, ф. 78, Љ. Христић – В. Ђорђевићу, 11/23. децембар 1899.

⁴⁵ Исто, С. Новаковић – В. Ђорђевићу, 13/25. децембар 1899.

опција је отварала важно питање учвршћивања немачког утицаја у Србији и на Балкану, и то на дуже стазе. Њоме би била учвршћена и позиција бившег краља Милана, што је свакако било супротно жељама Русије. Зато је она будно пратила развој питања краљеве женидбе и укључила се у пресудном тренутку.⁴⁶ Руски министар иностраних дела Муравјов је констатовао да је за Русију важно да има боље и уређеније односе са Србијом. Предлагао је да се хитно именује нови посланик из редова „најбољих дипломатских чиновника“ министарства, са задатком да својом умешношћу унапреди односе са Србијом. Свој предлог Муравјов је објашњавао тиме што лоше српско-руске односе Аустроугарска користи да учврсти своје позиције у Србији. Муравјов је за новог посланика предлагао Николаја Валеријевича Чарикова, који се показао окретним и способним у сређивању односа са Бугарском 1896. године.⁴⁷

Краљ Александар је почео да тражи везе са руским двором још крајем 1899. и почетком 1900. године. Током јануара 1900. краљ је преко Алимпија Васиљевића покушао да дозна расположење руског двора према његовој женидби са православном невестом.⁴⁸ Поновно отварање питања женидбе са руском принцезом, може бити, послужило је краљу као оправдање за женидбу са Драгом Машин. Ако није могао добити православну руску принцезу, изабрао је вереницу православне вере из Србије. Тиме је удовољио Русији, и истовремено обезбедио њену подршку за своје планове. У том правцу краљ је, без знања председника владе и оца екскраља Милана, задужио генерала Јована Белимарковића да оде у руско посланство, са којим су везе после ивањданског атентата на краља Милана 6. јула 1899. биле скоро прекинуте, и да пренесе његове мисли руском дипломати. Краљ је нудио да испуни жеље Русије

⁴⁶ Драга Машин, рођена Луњевица (1866–1903), била је удовица и у првом браку није имала деце. Од 1892. до 1897. године била је у служби дворске даме краљице Наталије, мајке краља Александра Обреновића.

⁴⁷ АВПРИ, Секретный архив, ф. 138, оп. 467, д. 179 а, 1899, л. 14–18.

⁴⁸ Презвитер из Петрограда који је био близак царевом стрицу, великом кнезу Владимиру Александровичу, почетком 1900. покренуо је разговор са великим кнезом о садржају Васиљевићевог писма. Кнез Владимир је изјавио да дели жеље српског народа да се краљ Александар ожени особом православне вероисповести и да би било од обостране користи ако би се будућа краљица нашла у Русији. Ипак, презвитер из разговора није могао разумети да ли је кнезу Владимиру и његовој супрузи прихватљиво да се велика кнегиња Јелена Владимировна, њихова кћи, уда за српског краља. Велики кнез је само наговестио саговорнику да време за преговоре није баш погодно, а имао је у виду несређене односе између краљевих родитеља, АС, Поклони и откупи (даље: ПО), к. 102, д. 154.

и да умањи казне осуђенима за ивањдански атентат, а неке и да помилује. Своју одлуку је објашњавао потребом да промени спољну политику, јер су све партије и истакнути представници војске били за добре односе са Русијом. Русија није хтела да пропусти прилику да постигне оно што је покушавала још од 1893. године када је краљ отпочео самосталну владавину – да поврати и ојача свој утицај у Србији и тако потисне не само утицај Аустроугарске, која је кокетирала са Миланом и игнорисала споразум из 1897, већ и Немачке, која је финансијски закорачила у Србију. На немачком тржишту је био највећи део државних обвезница из подигнутих зајмова, и од ње је Србија, због бојкота Француске и Русије, наручивала пушке за војску.⁴⁹

Од фебруара 1900. године Русија креће у попуштање према Србији. Павле Мансуров је извештавао да Аустроугарска изузетно држи до свог пријатељства са Миланом Обреновићем.⁵⁰ То је дало зелено светло Петрограду да у Србији може да делује одрешених руку. Мансуров је вероватно још у марту 1900. знао за краљеве планове о женидби и цар је тада већ био упознат са краљевим намерама да учини заокрет у спољној политици. Краљ је добро припремио терен за руску подршку. Непрестано је инсистирао на чињеници да не може више да води спољну политику коју нико у земљи не подржава, те да он, који је рођен и васпитан у Србији, одлично осећа националне потребе и жели да се понаша у складу са њима. „Налазио сам се пред алтернативом: папа или Русија”, говорио је краљ после веридбе, правдајући своје окретање ка Русији осведоченом чињеницом да Србија без те велике силе не може да реши ни најобичније питање потврђивања једног митрополита у Турској, а камоли крупније ствари које ће неминовно доћи на дневни ред.⁵¹

⁴⁹ *Прогони политичких противника*, 824–828. Барон Хајдлер, аустроугарски посланик, убеђивао је Мансурова да је Србија од другоразредног значаја за Русију, а да је Србија за Монархију питање њихове „коже”, *исто*, 820; Продор Немачке на Балкан и даље, у Малу Азију, био је предмет велике бриге у Русији. Посета руског цара немачком владару августа 1899. није донела споразум који би Русији гарантовао мореузе, али је нудила Немачкој слободну акцију у Малој Азији. Наоружавање бугарске и турске војске претило је да озбиљно оштети српске интересе, М. Војводић, *Србија у међународним односима крајем XIX и почетком XX века*, Београд 1988, 257.

⁵⁰ *Прогони политичких противника*, 817–818, 820, 826.

⁵¹ АС, С.Н, бр. 2.126. Краљ је, после обарања владе Владана Ђорђевића, за лоше односе са Русијом оптужио свог оца. Тврдио је да није имао другачијег начина да му се супротстави него да пусти да спољна политика дође у стање *ad absurdum*; *Прогони политичких противника*, 827–828; Божо К. Маршићанин, *Тајне двора Обреновића. Управитељеве белешке (од веридбе до смрти краља Александра)*, књ. 1, Београд 1907, 38–40 (даље: *Управитељеве белешке*).

Реализација намере о женидби са Драгом Машин тражила је подесну прилику, односно да отац напусти земљу. Милан је 18. јуна 1900. кренуо у Беч да оконча преговоре око просидбе принцезе Александре, а за њим је отишао и председник владе Владан Ђорђевић.⁵² Краљева прокламација о веридби са Драгом Машин осванула је 20. јула, а сутрадан је штампана у *Српским новинама*.⁵³

Разлаз оца и сина због женидбе био је јединствена прилика да се краљ напокон осамостали и да се на том путу Русија представи у улози његове заштитнице. За Русију је, како је извештавао Павле Мансуров, био много подеснији неполитички брак са Српкињом, него политички брак са немачком принцезом. Цар је код ове констатације својеручно написао да је сагласан са тим мишљењем. Исти став је имао и новопостављени министар иностраних дела гроф Владимир Николајевич Ламздорф⁵⁴, који је одраније сматрао да Русија треба да искористи питање краљеве женидбе за поправљање односа са Србијом. Без Ламздорфовог знања и одобрења, Мансуров не би могао да пласира своју замисао пред царем. Краљ је обећао да ће помиловати радикале осуђене због ивањданског атентата и да се његов отац неће више враћати у земљу. Петроград је прихватио тај предлог и краљу је обећан „милостиви однос Императора“ према догађајима у Србији, ако се буде држао обећања.⁵⁵

Цар је наредио да га, као кума, на краљевом венчању са „светлом госпођом Драгом, рођеном Луњевица“ заступа управо Павле Мансуров. Александар Обреновић је одмах саопштио ту новост депутацијама које су из народа долазиле на честитање. Вест је пресекала све сумње и дилеме у јавности, извештавао је Мансуров и додао да се у Србији царско кумство узима као особити вид руске наклоности и пажње. Краљ је на свадбеној вечери изјавио да српска политика у спољним питањима треба

⁵² В. Ђорђевић, *Крај једне династије*, 3, 457–464, 560.

⁵³ *Министарство Алексе С. Јовановића. Подаци о политичким догађајима у Србији од 8. јула до 21. марта 1901. године*, Београд 1906, 126 (даље: А. С. Јовановић, *нав. дело*); *Српске новине*, бр. 150 (9/21. јул 1900).

⁵⁴ Владимир Николајевич Ламздорф (1844–1907), руски државник, министар иностраних дела 1900–1906. Каријеру градио у Министарству иностраних дела од 1866. године, када је завршио Правни факултет у Петербургу. У периоду од 1881. до 1884. био је лични царев извештач за спољнополитичке послове, а од 1882. до 1896. обављао је дужност директора канцеларије МИД-а. Од 1886. био је помоћник министра Гирса, потом министра Лобанов-Ростовског, па министра Муравјова, после чије смрти је постао шеф дипломатије (1900). Оставио је иза себе обимно мемоарско дело о свом раду, које је готово у целости објављено.

⁵⁵ АВПРИ, Политархив, ф. 151, оп. 482, д. 2.861, 1900, л. 2, 10, 11, 15.

да се руководи традиционалним осећањима и потребама српског народа. Извесно је да је под тим подразумевао одржавање пријатељства са Русијом, што је објављено у виду званичног саопштења у *Српским новинама*.⁵⁶

Пет дана након веридбе, 25. јула 1900, у име руског цара краљу је веридбу први честитао руски отправник послова Павле Мансуров. Русија, ипак, није желела да предњачи својим ставом према краљевој женидби, иако ју је подржавала и унапред одобрила. Цар је лично послао своју честитку тек 25. августа и она је објављена у службеним новинама, тако да су искључене тврдње да цар није честитао, него је само краљу пожелео срећу у животу. Приликом венчања, краљу и краљици је уручен скупоцени царски адађир као свадбени поклон.⁵⁷ Званичне новине су писале како је честитање императора српском краљевском пару значило да одустајање од „извесних“ конвенционалности у избору краљеве веренице не повлачи за собом последице по углед владарског дома и по међународни положај државе.⁵⁸

За српско-руске односе то је био пресудан тренутак, који је најављивао ново доба у односима две земље. Гроф Ламздорф је хвалио „увиђајност“ краља Александра и приписивао му заслугу за важан обрт у спољној политици, услед којег ће Србија уз Русију смети смело да изађе у сусрет свим опасностима, „ма колике оне биле и ма од куд долазиле“. Врло тактичан и обазрив, Ламздорф је изјавио сумње у моћ дипломатије да

⁵⁶ Исто, л. 34, 46, 51; АС, ПО, к. 110, д. 6; *Српске новине*, бр. 156 (15/27. јул 1900); Мансуров је 17/29. јула 1900. саопштио краљу да се руски цар Никола II примио кумства, *Српске новине*, бр. 166 (26. јул/7. август 1900).

⁵⁷ Честитка царева гласи: „Господине ми Брате, примио сам са свим изванредним задовољством писмо, којим ми је Ваше Величанство изволило саопштити Своје венчање са Госпођом Драгом, ћерком покојног Панте Луњевице и унуком војводе Николе Луњевице. Услед веза пријатељства духовног родства које постоји између Вашег Величанства и мене, ја сам узео жива учешћа у том срећном догађају и хитам да Вам на томе изјавим своје најсрдачније честитке. Додајући томе моје жеље за срећу Вашег Величанства, као и за срећу Њеног Величанства Краљице, ја Вас молим да поново примите уверење о високом уважаењу с којим јесам, Господине ми Брате, Вашег Величанства добри брат Никола. Петерхоф, 13. август 1900“, *Српске новине*, бр. 192 (26. август/7. септембар 1900); С. Јовановић, *Александар Обреновић*, 2, 175; Честитке поводом ступања у брак упутили су краљу, поред руског владара, још и аустроугарски престолонаследник Франц Фердинанд, црногорски кнез Никола и султан Абдул Хамид, АС, ПО, к. 110, д. 6.

⁵⁸ АВПРИ, Политархив, ф. 151, оп. 482, д. 2861, 1900. год., л. 15; АСАНУ, бр. 7.242, *Бележница Јована Мишковића*, св. 34 (7/19. август 1900) (даље: *Бележница*); *Српске новине*, бр. 155 (14/26. јул 1900), бр. 156 (15/27. јул 1900).

одржи мир, јер је Балкан „вулканизирани“, односи на Далеком истоку крајње заоштрени, а интереси великих сила сучељени. Предвиђао је да је „велики рат“ на путу, ако не и на прагу, и обећавао краљу да ће промена курса одмах дати повољне резултате по Србију. У том смислу предлагао је војну алијансу Русије и Србије, да „освешта“ нову епоху односа две земље. Краљева реакција на ову поруку је била мисија специјалног изасланика генерала Јована Мишковића 14. августа 1900. године. Мишковић је добио усмене и писмене инструкције, из којих се види да је краљ имао у виду и важне државне разлоге за поправљање односа са Русијом, и да досадашња тврђења да су га на том путу водили искључиво приватни, тј. лични интереси, не одговарају истини. Пошто су повољно утврђене основе будућих српско-руских односа, краљ је тражио да Русија уместо отправника послова пошаље у Београд посланика и Ламздорф је пристао да одмах пошаље дипломату одговарајућег ранга.⁵⁹

До доласка руског посланика у Србију протекло је скоро пола године и то потврђује царско недовољно поверење у краљев заокрет ка Русији.⁶⁰ Ипак, све приснији односи Србије са Русијом после краљеве женидбе огледали су се у срдачном пријему новог посланика у Петрограду. Краљ је тамо послао Стојана Новаковића као „најбољег српског државника“, а такав избор показује колики је значај придавао учвршћивању српско-руских веза. У рефератима министра Ламздорфа које је подносио цару, краљ Александар и Србија су све чешће бивали на дневном реду.⁶¹

После краљеве женидбе, Мансуров је у извештајима веома похвално писао о краљици, њеној интелигенцији, проницљивости, утицају који има

⁵⁹ АСАНУ, бр. 7.242, *Бележница*, св. 34 (2/14 – 16/28. август 1900); По извештају српског отправника послова у Петрограду Љ. Христића, шеф руске дипломатије гроф Ламздорф није крио задовољство „што је овако значајан обрт у политици између Србије и Русије учињен“ баш на почетку његовог министарског мандата. Када му је Христић казао да краљ шаље у Русију специјалног изасланика, „гроф скочи, ухвати ме за руке, погледа ме право у очи па рече: „Надам се да ће успостављена веза бити трајна веза између Србије и Русије“, а колико ће она вредети по обе државе, показаће нам најкраће време, показаће озбиљни дани који нам иду у сусрет, дани којих се можда и не надамо, које поред свега не можемо ни да предвидимо“, извештаво је Христић, АС, В. Ј. Марамбо, ф. 78, извештај из Петрограда од 26. јула/7. августа 1900.

⁶⁰ М. Војводић, *Србија у међународним односима*, 311; А. Столић, *Краљица Драга*, Београд 2000, 83.

⁶¹ ГАРФ, ф. 568, В. Н. Ламздорф, оп. 1, д. 62, л. 1–3, 13, 14, 36, 41, 49; АВПРИ, Политархив, ф. 151, оп. 482, д. 2.861, л. 2, 10–11; исто, оп. 482, д. 497, 1902, л. 499, 500; АС, С Н, 2126; Симо Поповић, *Мемоари*, прир. Ј. Р. Бојовић и Н. Ракочевић, Цетиње–Подгорица 1995, 383; М. Војводић, *Петроградске године Стојана Новаковића (1900–1905)*, Београд 2009, 16.

на краља и надасве о њеном проруском опредељењу. Тиме је, корак по корак, топио уздржаност Петрограда. Краљица Драга је у руским извештајима представљана као особа врло повољна по руске интересе.⁶²

Тачно је да Мансуров није одмах указао својој влади на разлику у годинама између краљевских супружника, као и на неубичајену прошлост госпође Драге, која би могла бити препрека њеном успињању на краљевски престо. Те су вести стигле до цара са извесним закашњењем. Због тога је краљица Наталија тврдила да јој је, из поузданих извора, познато да је цар хтео да одбије кумство, али да му је Мансуров предочио да ће одбијање бити лоше прихваћено у Србији. Не треба без задршке узети да је извесна уздржаности Русије после краљеве женидбе била изазвана једино „лошом прошлосту“ краљице Драге.⁶³ Боравак краља Милана у Бечу, од лета 1900, био је врло крупан разлог царевог опредељења да са резервом наступи према краљу Александру. Мансуров је, међутим, из дана у дан слао врло уверљиве извештаје у којима је тврдио да о помирењу оца и сина не може бити ни говора и да краљ успех свог брака везује искључиво за очево одсуство из земље.⁶⁴

Доказ да је у Петрограду владала обазривост према новонасталој ситуацији у Србији представљају и инструкције које је добио нови посланик Николај Валеријевич Чариков 29. јануара 1901. године. Оне су сачуване у три верзије, а последња у односу на претходне две одише великом уздржљивошћу. У трећој верзији инструкција цар је прецртао

⁶² АВПРИ, Политархив, ф. 151, оп. 482, д. 2861, 1900. год, л. 15; исто, д. 489, 1900, л. 240; *Прогони политичких противника*, 828–831; С. Јовановић (на основу књиге Владана Ђорђевића *Крај једне династије*, 2, 567) констатује да је тврдња краља Милана о томе да је Драга била руски шпијун могућа, јер је Милан говорио да поседује преписку између Драге и Таубеа. У преписци се, претпоставља Јовановић, не види да је Таубе саветовао Драги атентат на Милана, али претпоставља да јој је саветовао да утиче на краља да оца удаљи из земље, *Влада Александра Обреновића*, II, 144. Те претпоставке су засноване на аналогји збивања у Србији од Ивањданског атентата 1899. до краљеве женидбе 1900; Постоји још један траг о умешаности Драге Машин у атентат, о којем пише Јован Жујовић. Он се спремао да наведе доказе о томе, али није познато да је то и учинио, АС, С Н, 55; П. Тодоровић, *Огледало. Зраке из прошлости*, Београд 1997, прир. Л. Перовић, 86. У истом делу Тодоровић тврди да је приликом последњег виђења са краљем Миланом у Бечу, после Александрове женидбе, имао у рукама писмо „кратко, али врло драгоцено“, које је по краљу Милану најбољи показатељ какав је „образ руски“. Краљ Милан је тврдио да из хартија које има може поуздано да тврди да убилачки нож за династију Обреновић не држи краљ Александар, већ „северни брат“, *исто*, 628–629.

⁶³ АС, С Н, 1891; С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, II, 173–175.

⁶⁴ АВПРИ, ф. 151, Политархив, оп. 482, 1900, д. 489, л. 61, 64; исто, д. 2.861, л. 85.

све редове у којима се помиње наклоност краљице Драге према Русији, затим све о краљу Милану и његовом држању према Русији у прошлости, као и оне редове у којима се говори о слабљењу политичког и економског утицаја Аустроугарске на Србију и договор два царства из 1897. године. Цар је 20. јануара написао „сагласан“ на упутствима у којима је као главни курс деловања подвучено „пуно немешање у унутрашње ствари балканских држава“, од којих Русија очекује да воде политику „народне самобитности“, ослобођене страних утицаја, са ослонцем на заједничке интересе балканских народа. У првој аудијенцији код краља 28. фебруара, Чариков је усмено пренео много срдачније цареве поздраве српском краљу од оних које је написмено примио.⁶⁵

На темељима које је успоставио Павле Мансуров, Чариков је могао са успехом да настави да делује у правцу што тесније руско-српске сарадње.

* * *

Ђорђевић је знао да је један од начина Русије да искаже своју наклоност, или ненаклоност, према режиму у Србији, сама личност коју шаље за посланика у Београд. Као што је у фебруару 1897. послала Извољског, младог и перспективног дипломату, посебно школованог и припреманог да једног дана преузме вођење спољне политике Русије, као што је 1901. послала Чарикова, такође младог човека са високим квалитетима, «златне медаље» руских дипломатских школа, како их је назвао Нелидов, тако је Русија почетком 1898, као знак лоше воље према Србији послала у Београд Владимира Всеволодовича Жадовског, познатог као «тешког» човек, који је, уз то, персону оптерећена личним схватањима. Као ватрени славенофил, Жадовски је био убеђен да га шаљу да поради на одласку краља Милана из земље. Његово понашање није било у складу са курсом званичне руске политике.⁶⁶

Пет година након оставке владе, Ђорђевић је публикувао извештаје Жадовског своме шефу, у којима је стање у Србији толико оцрњено, да

⁶⁵ Исто, д. 2839, 1901. год, л. 1–8 прва варијанта, л. 9–15 друга варијанта, и л. 16–19 трећа варијанта инструкција Чарикову.

⁶⁶ АС, Посланство у Цариграду, ф. 68, пов. 259, из разговора В. Ђорђевића и Нелидова, 17. фебруар/1. март 1897; Грчки краљ Ђорђе је такође имао непријатних искустава са Жадовским из времена када је био конзул у Крфу и зато га је окарактерисао као врло незгодног човека који је свуда где је радио, а био је још у Лисабону и Цариграду, имао неприлика због свог необузданог држања, АСАНУ, Заоставштина Д. Страњаковића, бр. 14556/374; Д. Ковачевић, *нав. дело*.

није могло бити црње. Због тога се 1906. нашао у затвору осуђен „за издавање државних тајни“. Са аспекта свеобухватног увида у оригинале извештаја руског дипломатског представника у Београду В. В. Жадовског, може се слободно рећи да је Ђорђевићева интерпретација веродостојна. Извештаји Жадовског су отежали и погоршали српско-руске односе, доведши их на најнижу тачку од када је у Србији успостављена руска дипломатска испостава 1838. године. Субјективни и преко мере пристрасни Жадовски пренео је у дипломатске извештаје сву своју мржњу према Обреновићима, посебно према Милану, те према Владану Ђорђевићу као њему блиском човеку. Последњој двојци је одрекао било какве успехе и заслуге како на пољу војне реформе, тако и у финансијама и привреди. Обојица су за њега злотвори Србије и српског народа. Напајајући се непровереним и тендециозним вестима у контактима са радикалском опозицијом, Жадовски је заправо радио као гласноговорник једне српске политичке партије, радећи тако на дестабилизацији легитимно изабраног поретка. Опозивање Жадовског са положаја почетком марта 1899, било је преко потребно како не би дошло до апсолутног замирања односа између Србије и Русије.⁶⁷ Да је тако, говоре нове околности које су наступиле предајом отправања послова Павлу Борисовичу Мансурову, секретару руског посланства у Београду.

⁶⁷ Извештаје Жадовског грофу Муравјову Ђорђевић је штампао у првој књизи *Крај једне династије*, Београд 1905, 457–463, 553–568, 654–657. У њима се посебно у најцрњим бојама приказује политички живот Србије, са алармантним усклицима против краља Милана и Владана Ђорђевића; На основу посланичких извештаја руско министарство је у годишњем извештају за 1898. годину представило цару стање у Србији као опште расуло у којем царује краљ Милан; наглашено је да у земљи постоји опасност од унутрашњих побуна, а споља од рата са Бугарском и Турском, *Руски извори о Србији*, књ. 1, *Годишњи извештаји Министарства иностраних дела Руске империје о Србији и Босни и Херцеговини (1878–1903)*, 128–134.

Владимир Всеволодович Жадовски и Павел Борисович Мансуров –
антиподи руске дипломатске мисије у Србији (1898–1901)

Сузана Райич

**ВЛАДИМИР ВСЕВОЛОДОВИЧ ЖАДОВСКИИ И ПАВЕЛ БОРИСОВИЧ
МАНСУРОВ – АНТИПОДЫ РУССКОЙ ДИПЛОМАТИЧЕСКОЙ МИССИИ В
СЕРБИИ (1898–1901)**

Резюме

Владимир Всеволодович Жадовский назначен послом в Белграде в ноябре 1897 г., а в Белград прибыл 28 июня. Официальные отношения с сербским правительством начали таким способом который предвещал осложнения для сербского правительства. Серией неприличий Жадовский нарушил все нормы дипломатического общения, вызывая негативное отношение сербского двора и правительства до той степени что после восьми месяцев пока его не отозвали в отпуск, сербско-русские отношения оказались на самой низшей точке общения. В отсутствие посла, первый секретарь П. Б. Мансуров был назначен представителем российского посольства. В этой должности он остался до прихода нового посла в 1901 г. В отличие от Жадовского, Мансуров работал умело, тщательно, наладил близкие отношения с королём, с одной стороны, не пребывая контакты с сербской оппозицией, с другой стороны. В моменте несогласия между отцом и сыном в связи с будущей сербской королевой Мансуров был готов. Благодаря своей хорошей позиции в Санкт Петербурге, ему удалось представить королеву Драгу в лучшем виде и её брак с королём Александром как факт совпадающий с интересами России.

Ключевые слова: Сербия, Россия, король Александр и королева Драга Обренович, посол В. В. Жадовский, П. Б. Мансуров, русский царь Николай II, дипломатия, сербско-русские отношения.

Suzana RAJIĆ

**VLADIMIR WSEWOLODOWITSCH ZADOVSKI AND PAVEL BORISOVICH
MANSUROV – ANTIPODES OF RUSSIAN DIPLOMATIC MISSION IN SERBIA
(1898–1901)**

Summary

Vladimir WsewolodowitschZadovskiw as named as deputy in Belgrade in November 1897, but he arrived in Belgrade on June 28. Official relations with the Serbian government began in a way that suggested the complications to the Serbian government. By the series of indecency he violated all the norms of diplomatic communication, provoking the dissension of the Serbian court and the government, until after eight months he was not recalled, and the Serbian-Russian relations reached the lowest point of communication. For the representative of the Russian mission, in the absence of the deputy, was appointed the first secretary P. B. Mansurov and he remained on that duty until the departure of new deputy in 1901. Unlike to Zadovski, Mansurov worked subtly, cautiously, editing harmonious relations with king on one side but do not breaking off contacts with the Serbian opposition, on the other. In the moment of the separation of father and son in the matter of the future Serbian Queen, Mansurov was ready. Thanks to his good position at the St. Petersburg, he managed to present QueenDragaat the best light and to that marriagepresent as the performance for the benefit of Russian interests.

Keywords: Serbia, Russia, king Aleksandar and queenDragaObrenović, envoy V. V. Zadovski, P. B. Mansurov, Russian emperor Nicholas II, diplomacy, Serbian-Russian relations.